

**A TUDOMÁNYNAK
GAZDAG ÁGAI...**

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK
SZÜLETÉSNAPJÁRA

**ABUNDANT LINES
OF THE SCIENCE
ITSELF...**

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH
BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
HUN-REN RESEARCH CENTRE FOR THE HUMANITIES

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

„A tudománynak gazdag ágai
Egy organizmus sok külön vonása,
Együtt igéző csak.”
(Madách Imre: *Az ember tragédiája*, XII. szín)

“Abundant lines of the science itself
Are different traits of one system only,
They’re charming together.”
(Imre Madách: *Tragedy of the Man*, twelfth scene
Translated from Hungarian by Ottó Tomschey)

(© MTA, Szigeti Tamás)

Beuó Elol.

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Institute of Archaeology, HUN-REN Research Centre for the Humanities
MTA Centre of Excellence

Budapest 2024

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
The volume was funded by the Hungarian Academy of Sciences

Borító / Cover

Zárókő rekonstrukciós rajza (pilisi ciszterci monostor)

(Rajz: Ősi Sándor. MTA – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Adattár)

Reconstruction drawing of a capstone (Pilis Cistercian monastery)

(Drawing by Sándor Ősi. MTA – Research Centre for the Humanities Institute of Archaeology, Archive)

Képfeldolgozás, képszerkesztés / Image processing and editing

VARGA ZSÓKA

Angol fordítás / English translation

CHRIS SULLIVAN

ISBN 978-615-5766-73-2

DOI 10.62150/BE70.2024

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet / Institute of Archaeology,

HUN-REN Research Centre for the Humanities

© Archaeolingua Alapítvány / Archaeolingua Foundation

© Szerkesztők, szerzők, fordító / Editors, authors, translator

2024

Minden jog fenntartva.

A tanulmányokban felhasznált illusztrációkért a szerzők felelnek.

All rights reserved. The authors are responsible for the illustrations used in the studies.

ARCHAEOLOGUA

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv / Cover design: KASZTA MÓNI

Tipográfia és nyomdai előkészítés / Layout and desktop editing: KOVÁCS RITA

Nyomda / Printers: PRIME RATE Zrt., Budapest

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

Előszó / Foreword	9
BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ A középkor régészeti állattanának 70 éve Magyarországon <i>Seventy years of medieval archaeozoology in Hungary</i>	11
BÁLINT CSANÁD A „kazár pénzverés” és összehasonlításai: a volgai bolgár, nyugati türk és türges pénzverés <i>‘Khazar coinage’ compared to Volga Bulgarian, West Turkic, and Türgesh coinages</i>	27
BERTA ADRIÁN – EKRIK ÁKOS – KOVÁCS BIANKA GINA Az ábrahámí ciszterci apátság roncsolásmentes régészeti kutatása <i>Nondestructive research of the Cistercian abbey of Ábrahám</i>	37
BOLLÓK ÁDÁM Késő ókori csörgők a Keletrómai Birodalom levantei tartományjaiban. Az avar kori és a magyar honfoglalás kori varázshagyomány hátteréhez <i>Late Antique closed bells in the Levantine provinces of the Eastern Roman Empire. On the magical traditions of the Avar- and Hungarian-Conquest-period populations of the Carpathian Basin</i>	67
F. ROMHÁNYI BEATRIX Kultuszok, kulturális régiók és hospesek. Avagy: miről vallanak a 14. század elején összeírt plébániatemplomok patrocíniumai <i>Cults, cultural regions, and hospites or what the patrocinia of early 14th-century parish churches tell us</i>	89
FÜLÖP RÉKA – GYŐRI-PÓRSZÁSZ ANNA – RÉVÉSZ LÁSZLÓ – RITOÓK ÁGNES 8–9. századi tárgytipusok, viseleti szokások továbbélése a Kárpát-medence 10–11. századi sírjaiban <i>Survival of 8th–9th-century artefact types and clothing practices in 10th–11th-century Carpathian Basin burials</i>	107
GÁL ERIKA Keselyűcsont a csókakői várból <i>A vulture bone from Csókakő Castle</i>	129
GERELYES IBOLYA A török hódoltság balkáni eredetű ékszeranyagának előképei az oszmán művészetben <i>Antecedents in Ottoman art of Balkan-origin jewellery found in Ottoman Hungary</i>	141
HATHÁZI GÁBOR – KOVÁCS GYÖNGYI Egy reprezentációs forma változatai – Zsigmond-kori csempés és oszmán-török szemes kályhák a csókakői várban <i>Variations on a means of display in Csókakő Castle Sigismund-era tile stoves and an Ottoman stove with concave glazed tiles</i>	157
JAKAB GUSZTÁV – CSENGERI ERZSÉBET – TIMÁR GÁBOR A középkori vízgazdálkodás tanulságai az antropocén korban <i>Lessons from medieval water management in the anthropocene era</i>	187

K. NÉMETH ANDRÁS	
Nürnbergi csengők a késő középkori Magyarországon	207
<i>Small bells from Nuremberg in Late Medieval Hungary</i>	
KOVÁCS LÁSZLÓ	
A 10. századi szállási temetőkről	219
<i>On 10th-century cemeteries in Hungary belonging to short-lived settlements</i>	
LANGÓ PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS	
Az Árpád-kori falusi temetők feltárása, egy rokon tudományterület „hatóköre” településrégészeti nézőpontból.	
(Szempontok egy településrégészeti kézikönyv megírásához)	233
<i>The excavation of Arpadian-era village cemeteries, the ‘domain’ of a kindred discipline from the settlement archaeology perspective.</i>	
<i>(Considerations for the writing of a handbook of settlement archaeology)</i>	
LŐVEI PÁL	
Keresztábrázolások, keresztetek és tévhitek	243
<i>Crosses, crusaders, and erroneous beliefs</i>	
MÉSZÁROS ORSOLYA – FÓRIZS ISTVÁN	
A visegrádi késő középkori üvegműhely (Rév u. 5.): az üvegleletanyag áttekintése és archeometriai vizsgálata	261
<i>Glass artefactes from a 15th-century glassmaking workshop at Rév utca 5. in Visegrád and their archaeometric analysis</i>	
OBORNI TERÉZ	
Báthory István bécsi diplomáciai küldetése és fogsága (1563–1567)	285
<i>Stephen Báthory’s diplomatic missions to Vienna and his imprisonment there (1563–1567)</i>	
RÁCZ BERNÁT – ROSTA SZABOLCS	
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
Pétermonostora Maas-vidéki kapcsolatai	299
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
<i>Pétermonostora’s links to the Meuse Valley</i>	
SARBAK GÁBOR	
Pálos harangok	323
<i>Bells in the Pauline order</i>	
SÓFALVI ANDRÁS	
Árpád-kori rotunda maradványai Nagygalambfalván	329
<i>Vestiges of the Arpadian-era rotunda in Nagygalambfalva (Porumbenii Mari, Romania)</i>	
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Középkori és kora újkori tűk néhány példánya Nagybányáról	341
<i>Medieval and early modern pins from Baia Mare</i>	
SZŐKE BÉLA MIKLÓS	
A Biskupija-Crkvina lelethorizontról egy zalavár-várszigeti agancsfaragvány kapcsán	357
<i>An antler carving from Zalavár-Vársziget belonging to the Biskupija-Crkvina Horizon of finds</i>	

TEREI GYÖRGY	
Újabb adatok az Árpád-kori nagyméretű veremépületek kérdéséhez <i>New data relating to the Arpadian-age larger dug-out structures</i>	369
VARGA MÁTÉ	
Újabb középkori zarándokjelvények Somogy megyéből <i>More medieval pilgrim badges from Somogy county</i>	385
VIDA TIVADAR	
A zempléni csésze Kelet és Nyugat között <i>The Zemplín Cup between East and West</i>	397
VIZI MÁRTA	
Az ozorai várkastély színes mázas kályhacsempéiről <i>Coloured-glaze stove tiles from Ozora Castle</i>	417
WEISZ BOGLÁRKA	
A vásárterek eltérő típusai a középkori Magyar Királyságban <i>Differing types of marketplaces in the Kingdom of Hungary in the Middle Ages</i>	439
ZSOLDOS ATTILA	
Harcok az ország közepén <i>Struggles in the middle part of the realm</i>	455

A 10. SZÁZADI SZÁLLÁSI TEMETŐKRŐL

Kovács László

A 2000-es évek elejére a 10–12. századi temetőkkal foglalkozó régészek szükségesnek érezték a sírmezők értékelésének újragondolását. A tisztázandó kérdéseket Langó Péter önálló kutatástörténeti tanulmányban tekintette át. Nem lehetett tartani a még Hampel József véleményére visszamenő nézetet, miszerint a nagy sírszámú temetők a hazai szláv népesség hagyatékát rejtik, de Szőke Béla érvelését is finomítani kellett, hogy e sírok a Kárpát-medence többségében magyar népességéhez tartoznak. Revízióra szorult az a felfogás is, hogy a honfoglalás kori kisebb, de gazdagabb temetőket a 10. század második felében a szegényesebb, de jóval nagyobb temetők váltották fel, és túlzóan egyszerűsítőnek bizonyult a teljes leletanyag eltérő gazdagságából levont következtetés is, miszerint a mellékletben gazdag sírok a politikai elit és a törzsi arisztokrácia, a kevésbé gazdagok a középréteg, míg a szegényes mellékletűek a köznép hagyatéka.¹ Ezek a felmerült ellentmondások azt a gyanút kelthették, hogy a régészeti magyarázatok túlléphetik az értelmezési lehetőségeiket, és a kibontakozást talán a hagyományos módszerekhez való visszatérés segítheti. Ezt a lépést magam egy összefoglaló jellegű vázlatban véltem megtenni.² Csak vázlatban azért, mert a sok ezer régészetileg megkutatott lelőhely zöme vagy a korábbi bolygatás, vagy a félbehagyott feltárás eredményeként csupán több-kevesebb részletességgel vált ismertté, ezért elemzésre csak korlátozottan vagy egyáltalán nem volt alkalmas.³ Az általam felállított csoportosítás a teljesen feltárt, illetőleg akként kezelt temetőkre épült, és a sírmennyiségből becsült használati idő hosszúságára és a mellékletekből, főleg az érmékből nyert időrendi fogódzókra támaszkodva a következő temetőtípusokat határolta el:

I. típus: 9–12. századi falusi temetők,

II. típus: a 9. században nyitott és a 10. században is használt templom körüli temetők,

IIIa típus: a 9. század közepén megnyitott és a végén, illetőleg a 10. század elején felhagyott falusi temetők,

IIIb típus: késő avar kori temetők területén feltárt önálló, 10–11. századi sírok,

IV. típus: 10. századi magyar szállási temetők (esetleges IVa altípussal, lásd alább),

V. típus: 10. századi magyar falusi temetők (esetleges Va altípussal, lásd alább),

VI. típus: 10–11/12. századi falusi temetők,

VII. típus: 11. századi falusi temetők,

VIII. típus: a 11. században megnyitott templom körüli temetők.⁴

A szerző régész, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet ny. tudományos tanácsadója (kovacs.laszlo@abtk.hu).

¹ LANGÓ 2010.

² KOVÁCS 2013a. Az alábbiakban helytakarékosság miatt a lelőhelyekre vonatkozó bibliográfiai hivatkozások helyett csak a KOVÁCS 2011 és KOVÁCS 2013a listáira utaltam.

³ Kárpát-medencei összegző adatokat nem ismerek, de Révész László a Keleti-Kárpátok és a Duna közötti területre terjedő anyaggyűjtésében 878 lelőhely 21 782 sírjának adatait használta fel. Ebből mindössze 41 lelőhely (4,67%) 3349 sírja származott teljesen feltártnak tekintett temetőből, de még ezek közül is 9 lelőhely (1,02%) 1108 sírja közöletlen volt. Ezt egészíti ki az ásatók becslése szerint legalább 70–75%-ban feltárt további 37 lelőhely (4,21%), 3291 sírral (közülük 6 lelőhely 1013 sírja közöletlen), s végül a maradék 800 lelőhely (91,12%) 15 142 sírja kisebb-nagyobb temetőtöredékből való volt: RÉVÉSZ 2021, 81. Néhány kis sírszámú lelőhelyet – mint a magányos sírok, páros sírok, kiscsaládi temetők, szolgálai körében eltemetett előkelő férfi, illetőleg előkelő nő köré temetett férfiak sírjai, temetőmag távoli sírokkal: KOVÁCS 2013a, 512–514 – nem is érintettem. Ezekről összefoglalóan: RÉVÉSZ 2020, 60–61.

⁴ KOVÁCS 2013a, 515–543, összefoglalás: 544–545, a tárgyalt temetők szócikk és táblázatos bemutatása: 546–587.

A reflexiókból kiderült, hogy a temetők bizonyos esetekben nem illeszkednek az általam felállított I–VIII. típusba, ami a rendszer továbbépítésének szükségességét jelezte.⁵ Ilyen továbblépésre Takács Miklós⁶ és Révész László⁷ is vállalkozott. Az alábbiakban egyelőre megmaradtam a saját változatomnál, ezúttal csupán a statikus rendszerből kiemelt szállási (IV. típusú) temetőket tárgyalva.⁸

A SZÁLLÁSI TÍPUSÚ TEMETŐKRŐL

Az általam szállásinak nevezett temetők fő vonásaként azt emeltem ki, hogy a „sírjaikban hagyományozódtak ránk őseink jellegzetes temetkezési szokásai, valamint maradt meg a legváltozatosabb együttesben megjelenő, legértékesebb anyagokból készült, legnagyobb darabszámban mellékelt, és idegen érmekkel a lehetőségek szerint legjobban, elsősorban a *terminus post quem* (az alábbiakban: *tpq.*) alapján keltezhető tárgyi anyaga. Mindezek összességéből egyetlen sajátosságra, a temetőik csekély, 25–50–75-ös sírszámára összpontosítva elkerülhetetlen volt annak a felismerése, hogy önálló temetőtípussal van dolgunk, amelynek a fenntartói a 10. században még változtathatták a településük helyét, ismeretlen gyakorisággal költözhetnek arrébb, felhagyva a régi temetőjüket, s újat nyitva az új helyen.”⁹ A szegénytől a gazdagig ellátott mellékletű férfiak közül emelhattük ki régész reflexszel a kalandozások vitézeit, akikre fegyveres sírjaik utalnak, s kis temetőikben a pénzes sír(ok) utolsó idegen érméjének *tpq.*-ja (idő)pontszerű keltezési lehetőséget kínál: a legkorábbi temetkezések esetén az először a területre vezetett hadjáratok kezdetével, később a beszerzett érmék kibocsátójának első uralkodási évével számolva és azt a pénz(ek) vélt hazai használati idejével önkényesen megtoldva.¹⁰ Az idegen veretek folyamatos földbe kerülése

⁵ Így nagyobb sírszámú, de magyar érmét nem tartalmazó temető(részlete)ket is feltártak, aminek hátterében a pénzmellékletadás valamilyen konkrét sajátossága állhat. Ezeknek a sírmezőknek az V. típusba sorolása kétséges, illetőleg új (al)típusnak tekinthetők (Va típus?). Pl. Homokmégy (Bács-Kiskun várm.)-Halom: 215 (~250–270) sír; Ikervár (Vas várm.)-Virág utca: 140 (~200) sír; Sárrétudvari (Hajdú-Bihar várm.)-Hízóföld: 263 sír; Tiszacsoma (Čoma, Ukrajna)-Szipahát: 68 (~120) sír; Tiszafüred (Jász-Nagykun-Szolnok várm.)-Nagykenderföld: 115 (~150–180) sír, Vörs (Somogy várm.)-Majori-dűlő: 404 sír: KOVÁCS 2013a, 558–560.

⁶ Takács átdolgozásának és a magam rendszerének ajánlott típuskapcsolatai (Takács- és Kovács-féle típusszámok): 1 – I, 2 – II, 3 – IIIa–b, 4 – IV, 5a–c – V–VII, 6 – VIII, 7: ”unsicher typologisierung Grabgruppen oder Gräberfelder” –; TAKÁCS 2021, 58–59, 57: Abb. 1, vö. KOVÁCS 2021, 73–74.

⁷ Révész nem tekintette elsődleges fontosságúnak a sírmennyiséget, és ebből a használati idő hosszúságára való következtetést, hanem a temetők mellékletállománya alapján 4 eltérő záródású kategóriát különített el: I: a 10. század első 7–8 évezede; II: a 10. század közepe – 11. század első harmadának vége; III: a 10. század közepe – 11. század vége/12. század eleje; IV: a 11. század: a melléklet típusok részletezésével: RÉVÉSZ 2021, 82. Elgondolkodtatóak, s akár az V. típus feladásának lehetőségét vetették fel Révésznek e típus önállóságával szemben támasztott ellenvetései is: a szállási és e falusi temetők sírmennyiségi különbségének „összecsúsása”, egy-egy település feltételezhető egyidejű temetőcsoportjainak figyelmen kívül hagyása, s főként az, hogy „a különbségtételre a leletanyag gazdagsága (amely számos tényező függvénye lehet) nem alkalmas”. További ellenvetése volt, hogy nem számoltam az egy településhez tartozó akár egyidejű temetőcsoportok együttesével: RÉVÉSZ 2020, 63.

⁸ Eredetileg a 10. századi falusi (V. típusú) temetők hasonló változását is itt tárgyaltam volna, de a területi korlátozás miatt a tanulmány önálló 2. részében tértem ki rá, vö. KOVÁCS 2024.

⁹ KOVÁCS 2013a, 522.

¹⁰ Az itáliai veretek 899-től, a németek 900-tól, a franciák 911-től, a bizánciak talán 917-től juthattak zsákmányolva magyar kézbe; a muszlim pénzek a kereskedők tarsolyában érkeztek, a szétszóródásuk nem követhető: KOVÁCS 2011, 32–33: 126–128. jegyzet, 64–65, 82–83. Az itáliai és francia érmék javított meghatározása: COUPLAND – GIANAZZA 2015; COUPLAND 2018.

a *tpq*.-juk alapján a 10. század második felében még dokumentálható,¹¹ de ezek a sírleletek nem feltétlenül a temetőhasználatuk befejezésének jelzései. Utóbbit inkább az mutatja, hogy I. István vagy utódainak denárjai már nem bukkantak fel bennük,¹² vagyis fel kell tételeznünk, hogy az ezeket a temetőket fenntartó közösségek ekkortájt már nem a 10. században kedvelt pénzmellékletadásról mondtak le, hanem a 11. század első évtizedeiben felhagytak a korábbi kis temetőikkel. Ezt a jelenséget más megközelítésből, a temetkezési szokások és a leletanyag változására való hivatkozással először Szőke Béla fogalmazta meg: „A temetkezés területén a pogány szokásokat korlátozó rendeletek már valószínűleg Géza fejedelem idején érvényesülni kezdtek, I. Istvántól kezdve pedig mindinkább kötelezőkké váltak. Feltűnő jelenség, hogy a kora Árpád-korban eltűnnek a honfoglaló magyar vezető- és középréteg jellegzetes temetkezési szokásai, a magányos, nagycsaládi stb. temetkezések. [Ezeket vontam össze más kiindulási alapról szállási temetőként. – K. L.] Ez a megállapításunk talán kissé szokatlanul hangzik, hiszen a vallás, a szokások és a viselet igen hagyományőrzők; s tudjuk, hogy a pogányságot I. Istvánnak sem sikerült végleg letörnie; tehát jogosan feltehetnénk, hogy a vezető- és középrétegbeli temetkezések egy része lehet XI. századi is. Van azonban egy olyan megfigyelésünk, amely ezek ellenére a fenti megállapításunkat támogatja: az ugyanis, hogy a magyar vezető- és középréteg pogány temetkezési szokásai a X. és XI. század fordulóján elenyésztek.”¹³ E felvetés újszerűségére a Szőke könyvről kommentárokból gazdag ismertetést író Dienes István mutatott rá: „Kétségesnek tartjuk, hogy a legelső törvények és vallási rendelkezések épp a törzsi és nemzetségi arisztokrácia temetőit tüntették volna el egy csapásra. A törvények erőszakos elfogadtatása hosszabb folyamatot tételezne fel. Nyilvánvalóan az államalapítással, az új hatalom és új vallás szervezetének kiépítésével ez a vezető és birtokos réteg létét és javainak háborítatlan birtoklását csak azáltal látta biztosítva, hogy önként csatlakozott az új rendhez és készségesen végrehajtotta valamennyi rendelkezését, tehát elsőként temetkezett monostorokba, templomokba. A régi rendhez és hithez ragaszkodók viszont birtokaikról elúzetvén, maradványföldjeiken vagy szétszórva idegen területen, szűkös körülmények között élnek tovább, és temetkezéseik új szálláshelyeiken szegényessé válnak. Ugyanakkor az államalapításkor és hosszú időn át utána is háborítatlanul hagyott köznép általában tovább használta pogány temetőit, és csak László király sürgető parancsára, vagy még később kezdett templomkörüli temetőkbe temetkezni.”¹⁴ Ez a vélemény annyira kézzelfoghatónak és kényelmesnek tűnt, hogy minden meggondolás nélkül magam is elfogadtam,¹⁵ és jóval később is csak annyit állítottam, hogy e temetők megszűnése talán a Géza nagyfejedelem korában kikényszerítettnek vélt áttelepítésekkel lehetett kapcsolatos.¹⁶ Pedig ebben a változásban az egyház aligha működhett közre, mert a kereszténység

¹¹ A szállási temetők sírmellékleteiben lelt utolsó itáliai pénzeket II. Lotár király (946–950), a franciakat IV. Lajos király (936–954), a németeket I. Ottó király (936–962), a cseheket II. (Jámbor) Boleszláv fejedelem (972–999), a bizánciakat II. (Bolgárölő) Baszileiosz & VIII. Kónsztantinosz társcsászár (976–1025), verette, vö. KOVÁCS 2011, 53–54, 57, 71–72. Az itáliai és francia érmék javított meghatározása: COUPLAND – GIANAZZA 2015; COUPLAND 2018. A legkésőbbi kibocsátású dirhemet II. Naszir ibn Ahmad számánida emír (914–943) 928/29-ben bocsátotta ki: KOVÁCS 2011, 83–89.

¹² A szakértők megegyezése szerint az 1000. december 25. és 1001. január 1. között lebonyolított koronázására veretett, egyedülállóan ritka H2 típusú denárt figyelmen kívül hagyva, a H1 denár kibocsátásának kezdetét egyelőre 1015/1020 tájára keltezik, vö. KOVÁCS 1997, 36–51. Egyelőre kivételes a Makó (Csanád-Csongrád várm.)-Igási-járandó lelőhelyű szállási jellegű temető (IVa típus?) Péter H6 denárával: BALOGH 2016, 392, 396: 3. kép, 399: 5. kép 1–5; RÉVÉSZ 2020, 63: 404. jegyzet.

¹³ SZŐKE 1962, 85, 86.

¹⁴ DIENES 1964, 137–138. Ezzel Dienes a nem tehetős, a pogányságához ragaszkodó közösségek új szálláshelyeken, szegényesebb körülményeket mutató temetőnyitásának gondolatával tulajdonképpen a tömeges továbblétes valós irányát vázolta fel.

¹⁵ KOVÁCS 1985, 213. Később még inkább tévesen úgy vélekedtem, hogy a magyar előkelő- és középréteg hagyatékának tekintett, azaz a szállási temetőkből való leletanyag „csak a kereszténység 10. század végi térhódításával vesz el a szemünk elől...”: KOVÁCS 1988, 170, 172; vö. KOVÁCS 2013a, 528, 531.

¹⁶ A feltevés tárgyalására a tanulmány 2. részében kerítettem sort, vö. KOVÁCS 2024.

népi hitté válásának, illetőleg legalábbis a falusi pogány temetők templom körüli cintermekkel való felváltásának folyamata csupán lassan, mintegy évszázad alatt ment végbe. I. István törvénytövege a tíz falvankénti templomépítésről még csak kegyes óhajtás volt,¹⁷ és egyáltalán nem rendelkezett a templomok körül létesítendő temetőről. Dokumentáltan csupán I. László korára változott meg a helyzet, ugyanis a király temetkezési vonatkozású törvénycikkelye már csak böjttel szankcionálta az ellenszegülő személyt, Kálmán pedig elegendőnek tartotta büntetés fenyegetése nélkül rendelkezni.¹⁸ Szent Gellért püspök nagyobbik legendájának homályos részlete mutathatja, hogy I. István korában a szigorú liturgiai követelményektől is eltekinthettek és működő pogány falusi temetőt is felszentelhetek, hogy oda keresztények is temetkezhessenek.¹⁹ Arra azonban nincs bizonyítékunk, hogy az ország egész területén a 11. század elején a lakosság településeinek/falvain templomok épültek és körülöttük cintermek létesültek volna.²⁰ A pogány falusi (VI. típusú) temetők leletanyaga nagy részének további folyamatos jelentkezése pedig azzal magyarázható, „hogy az ókorban és a kora középkorban a halottakról történő gondoskodást elsősorban a család feladatának tekintették, amelybe az államhatalom és az Egyház főként meghatározott, a normáltól eltérő helyzetekben avatkozott be.”²¹ Ezért „a »keresztény temető« – »nem keresztény/pogány temető« kiélezett szembeállítás nem szerencsés voltát különösen is aláhúzza a templom köré történő temetkezést viszonylag nagy késéssel, a keresztény Magyar Királyság megszületése után

¹⁷ „Tíz falu [*villa*] építsen egy templomot, amelyet két szálláshellyel és ugyanannyi szolgálóval, lóval és marhával, hat ökörrel és két tehénnel, 30 aprójószággal adományozzanak meg. Ruhákról és oltárterítőkről viszont a király gondoskodik, papról és könyvekről a püspök.”: I. István II. tk. 1. §: ZÁVODSZKY 1904, 45; SZILÁGYI 1961, 14. „A falu = *villa*. – a korai időszakban még nem teljesen megszilárdult település, helyét változtatja a határhasználat követelményeinek megfelelően.” „A telek = *mansus* (más forrásokban *mansio*) – nem jobbágytelek, csupán egyszerű szálláshely, v. ház, házhely.”: SZILÁGYI 1961, 17: 1–2. jegyzet. Vö. KRISTÓ 1999, 69–70. Ugyanitt Kristó Gyula megjegyezte a latin *villa* szó használatáról, hogy „a pusztá megnevezés alapján nem dönthető el, hogy István korában teljesen megszilárdult település volt-e. 11. század végi törvények... arról tanúskodnak, hogy falvak még ekkor is mozogtak, és hogy éppen a templom felépítésével igyekeztek a királyok állandó helyhez kötni a falvakat.”: Uo. 69: 195. jegyzet.

¹⁸ „Ha valaki a vasárnapot nem tartja meg és az ünnepnapokat nem ünnepli meg, vagy a négy böjti időben és az ünnepek előestéin nem böjtöl avagy halottait nem az egyház mellett temeti el, tizenkét napig kenyéren és vizen vezekeljen. Ha az úr szolgájának testét vagy a falusi bíró a szegénysorsú idegen vagy falubeli holttestét nem viszi az egyházhoz, ugyanúgy bűnhődjék.”: I. László király 1092. május 20-i szabolcsi zsinati határozata, azaz a király ún. I. tk. 25. §: ZÁVODSZKY 1904, 74–75; SZILÁGYI 1961, 32. „A keresztények temetkezési helyei csak a templomok körüli térségben lehessenek.”: Kálmán király 1100 körül összeállított ún. I. tk. 73. §: a konkrétan a templom körüli temetőkre vonatkozó *in atriis ecclesiarum* fordításai: „a templom »cizintermében«”: ZÁVODSZKY 1904, 92, 192; „templomok körüli térségben”: SZILÁGYI 1961, 48.

¹⁹ Gellért csanádi püspöknek (1030–1046) talán sok korabeli hagyományt megőrző, de a 14. század végénél nem korábban lejegyzett nagyobbik legendájában – vö. ALMÁSI 1999, 408. – az áll, hogy „keresztelő Szent János ünnepén azután, hogy az igehirdetést és az áldásosztást befejezte, vagy száz férfiú járult a püspök elé, azt kívánva tőle, hogy szenteljenek fel számukra olyan helyeket, ahol templomok épülhetnek. Történt pedig, hogy amikor a püspök szerzetes testvérei kíséretében egyházmegyéjét látogatva elment, hogy felszentelje azoknak a temetőkertjeit, akik templomépítésre szánták el magukat, ezek úgy fogadták őket, amint a jeleket adó és csodákat tevő szent apostolokat.”: Uo. 420–421; SRH II (1937) 494, 495. A szövegből inkább úgy tűnik, hogy a falvak korábbi, Gellért püspök ottjártakor már használatban lévő falusi temetőiről esik szó, ahová később templomot is emelhetek.”: KOVÁCS 2013b, 236–237, 237: 67–70. jegyzet.

²⁰ A többnyire csak részlegesen feltárt, elégtelenül publikált és a szubjektív érmemelléklet-adás pénzdarabjaival keltezett templom körüli temetőkben régészetiileg is bizonyítottak I. István és Péter kori temetkezések – vö. KOVÁCS 2013b, 244–245 –, s az is kimutatott, hogy sok esetben falusi temetőre építettek templomot: Uo. 239–241. A cintermek mintegy évszázadnyi késésében nehéz megítélni, hogy ebben „mekkora szerepet játszott a temetkezést elsődlegesen a család ügyének tekintő évezredes keresztény tradíció, illetve mekkorát a temetkezési célra szóba jöhető templomok és a temetési liturgiát celebráló papok alacsony száma, illetve az a tény, hogy sem a világi, sem pedig az egyházi hatalom nem feltétlenül volt képes az összes falu összes családjának temetkezését ténylegesen ellenőrizni...”: BOLLÓK 2022, 375.

²¹ BOLLÓK 2022, 373.

mintegy egy évszázaddal előíró törvények kibocsátásának késői volta. Ez ugyanis egyértelműen utal arra, hogy a keresztény magyar állam fennállásának első évszázadában az államhatalom és az egyház az esetek többségében – természetesen bizonyos határok között – lényegében szabad kezet adott a családoknak a temetkezési helyük és a temetés során gyakorolt rítusok egy részének megválasztásában.”²² A kereszténység a lakosság körében csak lassú folyamatban nyert tért. A kereszténység terjedésének lassú folyamatáról²³ a valós eseményeket később lejegyzett forrásokból is csak közvetve lehet következtetni.²⁴

A régészeti és történeti adatok a Vazul-fiak történetét illetően mutatnak egyeztetetlen ellentmondást. A Vazul/Vászoly herceg (976/978?–1037) és egy Tatun/Tátony nembéli nő I. István által száműzött három fia közül Levente és András 1046-ban Kijevből tért haza a Péter király második uralkodási időszakával (1044–1046) elégedetlen összeesküvő főurak hívására. A Körös-vidéket Békés központtal birtokló Vata törzsfő²⁵ vezette felkelők a távoli Abaúj vármegye központjában (Aba)újváron találkoztak a hercegekkel, akik mert Péter ellenében szükségük volt Vata haderejére, elfogadták a követeléseiket, miszerint „engedjék meg, hadd éljen az egész nép pogány módra, ölhessék meg a püspököket és egyháziakat, ronthassák le az egyházakat, vethessék el a keresztény hitet és tisztellessék a bálványokat. Meg is engedték nekik, hogy kövessék szívük óhaját, hogy menjenek és vesszenek ősatyáik tévelygéseiben, különben nem harcoltak volna Andrásért és Leventéért Péter király ellen.”²⁶ I. András király állítólagos ediktumát, amelyet Szőke Béla idézett e téma tárgyalásakor,²⁷ a történettudomány nem fogadja el hitelesnek, de Antonio Bonfini (1434–1503) elbeszélésében mégis a Vata-féle lázadást követő időszak valós eseményei tükröződhetnek. Amikor I. András király „látta, hogy megszerezte a hatalmat, az egész országban a következő törvényt hirdette ki: Aki magyar vagy magyarországi lakos, vagy itt tartózkodó idegen a király által nemrégiben szükségből kényszerítve engedélyezett pogány szokásokat és szkíta szertartásokat letéve nem tér vissza azonnal Jézus Krisztus igaz vallásához, és nem fogadja el az isteni István király által adott szent törvényt, fővesztéssel büntetessék. A falvak, mezővárosok és városok építsék újjá az összes ledöntött templomot és bazilikát, a régi módon tiszteljék és kövessék a püspököket és a papi testületeket, állítsák vissza a keresztény szertartást, vessék el a pogány ceremóniákat és a hamis bálványokat, rontsák le azok szobraikat.”²⁸ 1061-ben I. Béla király népgyűlést hívott össze Székesfehérvárra, minden faluból 2-2 szószólóval (*seniores*), de a „meghívottakkal együtt parasztok,

²² BOLLÓK 2022, 375.

²³ Észak-Magyarország vonatkozásában a Révész László által adott értékelés szerint „úgy tűnik, a temetők keletkezése és megszűnése sem a 10., sem a 11. században nem szűkíthető le egy-egy rövidebb időszakra, hanem elnyújtott, hosszú folyamat volt. Mindez véleményem szerint arra utal, hogy a térség népességét kevésbé érték erőszakos külső behatások. A temetők (s nyilván a hozzájuk tartozó települések) létesítése a terület lakóinak belső dinamikájából fakadt, a soros temetők (de nem a telepek!) felhagyása pedig a 11. században a kereszténység lassú térnyerésével magyarázható. Ez utóbbi maga is egy több évtizedre elhúzódó folyamat lehetett. Nagyon tanulságos, hogy még itt, a magyarországi keresztény egyházszervezet központjának, Esztergomnak a tőszomszédságában sem láthatjuk nyomát annak, hogy a lakosságot gyors és erőszakos módon arra kötelezték volna, hogy halottait a templom megszentelt földjébe temesse. E folyamat valamikor 1030–1080 között zajlott le...”: RÉVEZS 2020, 307. Elfogadólág: BOLLÓK 2022, 373–374; vö. SZŐKE 1962, 91–92.

²⁴ A temetkezésekben nem mutatkozó, de a falusiak körében még élő pogány cselekményeket I. László I. törvénykönyvének 22. cikkelye említett: „Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak vagy fákhöz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörrel fizessenek.”: CJH 1899, 56–57; ZÁVODSZKY 1904, 73–74, 161; SZILÁGYI 1961, 32; vö. KOVÁCS 2013b, 235, 235: 57. jegyzet, 274: 21. jegyzet.

²⁵ SZEGFŰ 1994c, 721.

²⁶ Az évszázadokkal később valós eseményeket lejegyzett krónika szerint: *Képes Krónika* 1964, II. 110: 82. §; SRH 1937, I: 337: 82. §.

²⁷ SZŐKE 1956, 125.

²⁸ BONFINI 1995, 278–279: 2.2. 189–192; BONFINIS 1936, II: 2.2. 189–192; vö. CJH 1899, 46–47.

szolgák, és a köznép óriási tömege jött össze”,²⁹ akiknek a választott elöljárói³⁰ állványokról hirdették az 1046-os évekkkel szinte egyező követeléseiket: „Engedd meg nekünk, hogy atyáink szokása szerint pogány módra éljünk; hadd kövezzük meg a püspököket, ontsuk ki a papok bélét, öldössük le a deákokat, akasszuk fel a dézsmaszedőket, romboljuk le a templomokat, törjük össze a harangokat!”³¹ Az 1046. évi események a pogányságukat valló harcosok nagy számára engednek következtetni, hiszen előrenyomulva, a Duna pesti révénél ők ölték meg a hercegek fogadására érkezett Gellért püspököt és a kíséretében lévő egyházi és világi előkelőket, majd Péter királyt seregével egészen Mosonig űzték. A pusztításuk nagyságát és I. András reakcióját Bonfini idézett elbeszélése sejteti. Viszont 1061-ben inkább a mozgósítható közrendűek nagy tömegét említették, akiket I. Béla csellel és fegyverrel ártalmatlanított. Mindenesetre az események egyértelműen pogány szereplői közvetlen vagy még egy generációval korábbi köznepi elődeinek, vagy legalábbis az előkelőbbjeinek semmiféle rituális vagy tárgyi nyoma nem bukkant fel mindeddig, elsősorban a 11. század első feléből való békési, de a távolabbi vidékek falusi temetőiben sem. Valójában azt sem tudjuk, mit várhatnánk a temetkezéseikben! Milyen lehetett a legidősebb Vazul-fi, Levente sírja? Fegyveres, méltóságjelvényes, lószerszámos részleges lovas temetkezés, korhatározó érmével vagy a nélkül? Ugyanis 1047-ben az immár győztes I. András király „megparancsolta egész nemzetének, fejvesztés terhe mellett, hogy hagyják el a pogány szokást, amit előbb engedélyezett nekik, térjenek vissza Krisztus igaz hitére és mindenben ama törvény szerint éljenek, amelyre Szent István király oktatta őket. Levente éppen ezekben a napokban halt meg; ha tovább élt volna és hatalmat nyer az országon, kétségtelenül egész Magyarországot megrontja a pogány bálványozással; minthogy Levente nem élt katolikus módra, a Dunán túl, Taksony falvánál temették el; mondják, ott van eltemetve pogány módra őse, Taksony is.”³² A kijevei Oroszországban legalábbis a házassága miatt keleti rítusú kereszténnyé lett I. András tehát teljesítette pogánynak maradt bátyja utolsó kérését, s pogány őse környezetébe temettette el őt. Mindezen elbeszélések a pogány továbbélés páratlan, de régészetiileg nem dokumentálható bizonyítékai. Teljességgel elfogadható Szatmári Imrének a kivételes békési adattömegre támaszkodó véleménye, hogy Békés vármegyében az „a legvalószínűbb, hogy a kereszténység jelentősebb arányú terjedése... csak Vata 1046. évi – és talán Vata fia János 1061 körüli – mozgalmának leverése után vett nagyobb lendületet, s csak ez után teljesezhetett ki.”³³

A fentiekből következhet, hogy a szállási temetők megszűnése nem egyházi – és esetleg állami közös³⁴ – rendelkezés eredménye volt, az őket fenntartó közösségek ugyanis nem kezdhettek

²⁹ *Képes Krónika* 1964, 120: 95. §; SRH I (1937) 359: 95. §.

³⁰ Az nem bizonyítható, hogy a vezetőjük Vata fia Janus/János lett volna: SZEGFŰ 1994b, 551. A pogány Janus „atyja szertartását követte, sok varázslót, jósnőt és táltost gyűjtött maga köré, akiknek bűvölése, bájolása igen beajánlotta őt az uraknak. Egyik Rasdi nevezetű papnőjét a legkeresztényibb Béla király fogatta el, és oly sokáig tartotta börtönbe zárva, amíg saját lábait ette meg, és ott veszett el.”: *Képes Krónika* 1964, 110: 82. §; SRH I (1937) 338: 82. §. Janusról: KRISTÓ 1983, 106–116; SZEGFŰ 1994d, 300; SZEGFŰ 1994b, 550–551.

³¹ *Képes Krónika* 1964, 120: 95. §; SRH I (1937) 359: 95. §.

³² *Képes Krónika* 1964, 1113: 86. §; SRH I (1937) 344: 86. §; SZEGFŰ 1994a. A Taksony környéki Duna menti síkság 10. századi leleteiről: RÉVÉSZ 2020, 367.

³³ SZATMÁRI 2004, 209. Áttekintette: KOVÁCS 2013b, 232, 232: 39. jegyzet.

³⁴ Forrás-alátámasztás nélküli, bizonyítatlan feltevésnek neveztem, hogy Géza nagyfejedelem uralkodása idején jelentős áttelepítések történtek az országban, s a IV–V. típusú temetők ezredforduló körüli változásait röviden összefoglaltam: KOVÁCS 2015, 1000–1001; vö. RÉVÉSZ 2020, 62–63. Általánosítva hasonló módon, de a telepítéseket hangsúlyozva írta le a folyamatot Révész László: A Keleti-Kárpátok és a Duna között fekvő országgrészen a 10. század első harmadában még az életmódja számára alkalmas területeket sem telepítették be teljesen a honfoglalók magányos sírokkal és kis sírszámú temetőkkel. Ezeknek a használata a század második felében befejeződött, s a 11. század első feléig bizonyára szervezett telepítésekkel új csoportok foglalták el az elhagyott, vagy eddig lakatlan területeket. Ugyanekkor történhetett a helyben talált népesség szételepítése is, viszont másutt kimutatható a temetők folyamatos használata a következő századfordulóig. Az egymással keveredő, eltérő eredetű csoportok közös falvaihoz közös temetőket nyithattak, egységesülő, főként karikaékszeremből álló leletanyaggal, amelyből eltűntek ez előző század tárgyípusai. Ez a folyamat az Árpád-dinasztia egyeduralmának, keresztény királyságának a kiépítését jelezte: RÉVÉSZ 2021, 83–84.

automatikusan templom körüli temetőket nyitni és azokba temetkezni. A temetőtípusok ismeretében egyetlen magyarázat kínálkozik: az említett közösségek kizárólag a 10. század vége/11. század fordulója és legfeljebb az 1140-es évek között működtetett VII. típusú falusi temetőket nyithattak.³⁵ Ezt a temetői típusváltást Takács Miklós nyomán a szállási temetőkre vonatkoztatva a következőképpen lehet magyarázni: A honfoglaló magyarok bizonyos csoportjai a félnomád életmódjuknak megfelelően „tavasztól őszig követték nyájaikat, és voltak állandó téli szállásaik is művelt földekkel körülölelve”. Amíg elég szabad terület állt a rendelkezésükre, tovább is költözhettek, és a szállási temetőt maguk mögött hagyhatták. A Kárpát-medencének az eurázsiai steppétől eltérő föld- és vízrajzi, valamint éghajlati viszonyai azonban a tartós letelepedés irányába hatottak, ennek megfelelően a 11. századra vonatkozó írott források már a nomadizmus teljes hiányát tükrözik: ekkor már „a közrendűek lakóhelyeként kizárólag rögzített határokkal rendelkező falu (*villa*) tűnik fel... Ekkor még volt legelőváltás, de az már csak egy-egy falu rögzített határain belül folyt. Immár nem az egész lakosság, hanem csak egy része követte tavaszonként az állatokat a legelőre... E korban még a téli szálláshely, azaz maga a falu is elmozdulhatott, vagyis az állatoknak tavasztól őszig terjedő kihajtásán túl az egyre inkább faluvá váló téli szállást is időnként tovább költöztethették lakói, nyilván azért, mert a településen belül tartott ún. kezes állatok trágyázta föld magasabb terméshozamokat ígért, mint a feltört legelő. E mozgás azonban nem jelenthetett teljes elvándorlást, inkább csak egy-egy falu határain belül folyhatott parlagváltó rendszerben.”³⁶ Az így helyben maradó, vagy a határain belül mozgó falu lakossága már állandó falusi temetőt nyithatott, amelynek leletanyaga általánosságban nem különbözött a többi falusi temetőétől. Az sem kizárt, hogy egy-egy szállási temető az utolsó színhelyén folytatódott falusiként.

Korábbi vázlatomban a szállási temetőket fenntartó közösségek vitathatatlan mozgékony-ságából következő félnomád életmódjukra utaltam.³⁷ Nomád (steppei nomád) mivoltuk a Kárpát-medence vízrajzi és éghajlati sajátosságából következően szóba sem jöhetett, jóllehet Fodor István az elnevezés³⁸ alapján erre következtetett.³⁹ Ezt a felvetését a temetőtípus nem nomád állattartásra utaló sertés-, tyúk- és lúdcsontok, illetőleg tojások leleteivel tényszerűen tudtam cáfolni.⁴⁰ Fodorral egyetértésben szintén elutasította Rácz Tibor Ákos a szállási temető elnevezést azzal, hogy ez a fenntartóik nomád mivoltát sejteti, és hiányolta a konkrét temetők és a konkrét települések kapcsolatának vizsgálatát,⁴¹ amit az összeegyeztethetlenségük miatt valóban nem végeztem.⁴² Nincsen mód az időben utolsó, éppen felhagyott szállási temetők és a máshová távozott közösségek

³⁵ Ez az állítás annyiban megtévesztő, hogy 11. századi szállási temető léte is dokumentált; vö. Makó (Csongrád-Csanád várm.)-Igási-járandó.

³⁶ TAKÁCS 1994, 207–208; KRISTÓ 1999, 69: 195. jegyzet.

³⁷ Vö. KOVÁCS 2013a, 519–520: 50, 54. jegyzet.

³⁸ Fodor István úgy érezte, hogy az egyszavas „szállástemetők” kategória már a 13. századi kunok temetői számára foglalt, nem vette észre a magyar -i képzős kétszavas „szállási temetők” megnevezés önállóságát, ami tehát tudatosan nem a kun mintára történt: vö. FODOR 2015, 289–290.

³⁹ FODOR 2015, 288–290.

⁴⁰ KOVÁCS 2018, 629–630; KOVÁCS 2021, 69.

⁴¹ „A szállás a hagyományos terminológia szerint a nomádoké, ezzel Kovács László a honfoglaló előkelők nomadizálását sugallja... A települések és a temetők problémáit nem lehet egymástól elkülöníten tárgyalni, hiszen mindkettő ugyanannak a lakosságnak a hagyatéka. Az Árpád-kori települések tipológiai rendszerezése és megfelelő terminológiájának kialakítása csak további nagy felületű feltárások közlése után lesz lehetséges, a regionális sajátosságok és az általános érvényű jellemzők meghatározása után. Jelen pillanatban még nem tartunk itt és már csak ezért sem helyes ennek a kategóriának a megalapozatlan kiragadása és alkalmazása a temetők vonatkozásában.”: RÁ CZ 2019, 142: 39. jegyzet, vö. RÁ CZ 2014, 169: 56. jegyzet.

⁴² Részletesen: KOVÁCS 2021, 70–71. A feltárt temetők és települések összevetésének topográfiai és időrendi nehézségeit összegezte: RÉVÉ SZ 2021, 84–86.

következő, immáron falusi temetőpárjának összevetésére sem.⁴³ Míg az előbbiek megszűnésének akár csupán évtizedes korhatározása egyelőre elképzelhetetlen, az utóbbiak megnyitásának idejét – természetesen a felderíthetetlen konkrét előzményük ismerete nélkül – a teljesen feltárt VII. típusú temetők legkorábbi érmeleletei akár meg is adhatják,⁴⁴ vagy legalábbis sejtetik.⁴⁵ Ezek változatossága mutatja, hogy a temetőváltást nem valamiféle társadalmi mértékű központi ráhatás kényszerítette ki, hanem az egy-egy közösség önálló lépése volt.⁴⁶ Mindenesetre e kritikákat leszámítva, a szállási temetők meghatározás elfogadottnak látszik.⁴⁷

A szállási temetőket felhagyó közösségek azonban feltűnő módon a mellékletadási gyakorlatukat is megváltoztatták, ez a változás látványosabban a férfiak hagyatékát érintette. Szőke Béla a változást a művészi kivitelű tárgyak keleti utánpótlásának megszakadásával magyarázta,⁴⁸ ellenben Dienes István úgy vélekedett, hogy a magyarok mesteremberei a minőségi felszerelést folyamatosan gyártották, csak az immár „monostorokba, templomokba” temetkező tulajdonosok nem vitték magukkal a rangos viseleti tárgyakat és pompás ötvösméleket a túlvilágra.⁴⁹ Fodor István általánosságban szólt a felső-Tisza-vidéki temetők felhagyásáról, vagyis hogy „az itteni előkelők élete tehát megszakadt, valahová áttelepíthették őket, ahol régi pompájukat feladni kényszerültek”.⁵⁰ Konkrétan ez úgy történt, hogy a szállási temetők felhagyása és az újonnan nyitott VII. típusú falusi sírmezők I. István-denáros legkorábbi temetkezései földbe kerülésének ideje közötti évtizedekben eltűnt a szállási temetőkre jellemző leletanyag. Ismereteim szerint nincsen egyetlen közelharc fegyvert – szablyát, kétélű kardot, baltát, lándzsát – és magyar denárt tartalmazó sír a falusi temetőkben.⁵¹ Ugyanígy eltűntek a díszes fegyvereken kívül a szintén méltóságjelvénynek tekintett veretes övek, tarsolylemezek, veretes tarsolyok, a női sírokból pedig a rozettás lószerszámok, a lemezes vagy öntött hajfonatdísz-korongok, a kaftándíszek és egyéb – főleg ezüst – ruhadíszek és az érmék együttese. Ez a jelenség talán a kalandozó hadjáratok megszűnésével és a zsákmányból vagy ennek kereskedelméből eddig hasznot húzó közösségek életforma-változá-

⁴³ Szőke Béla megfogalmazása szerint a „X. század végén és a XI. században... a magyar középréteg már elhagyta jellegzetes honfoglaláskori temetkezési szokásait [a szállási temetőket – K.L.]. A régészeti eszközeivel nem is tudjuk követni e társadalmi réteg további alakulását.”: SZŐKE 1962, 86. Kivételesen a karosi temetőket érintően született az a magyarázat, hogy a 10. század első felében a Felső-Tisza-vidéken fennálló fejedelmi székhely megszűnt és új területre került át. „Annak egyelőre nem találjuk a régészeti nyomát, hogy a megmaradtakat hová telepítették, de aligha kerülhettek zárt tömbben új szállásaikra.”: RÉVÉSZ 1996, 205–206. Makk Ferenc szerint az új terület 955 után, mintegy két évtizedre a Duna–Tisza köze, majd 973 tájától az Esztergom–Fehérvár–Óbuda háromszög lehetett: MAKK 2004, 124–127. Kürti Béla Maros-torok vidékére vonatkozó „szellemes és ötletgazdag” elméletének részletei kidolgozatlanok maradtak, vö. RÉVÉSZ 2020, 414–415.

⁴⁴ Pl. Magyarhomorog (Hajdú-Bihar várm.)-Kónya-domb: egyértelműen I. István 1015–1020 között veretni kezdett H1 denáraival.

⁴⁵ Néhány teljesen feltárt temető legkorábbi érméje: Tiszalúc (Borsod-Abaúj-Zemplén várm.)-Sarkad: Aba Sámuel H7, Szabadka (Subotica, Szerbia)-Vörösegyháza I. temető: I. András H9, Pusztaszentlászló (Zala várm.)-Deáksúrú: Salamon H14–15, H17, vö. KOVÁCS 2013a, 569: Nr. 117, 568: Nr. 107, 112. A Makó (Csongrád-Csanád várm.)-Igási-járandó: szállási jellegű temetőben (IVa típus?): Péter H6: vö. 12. jegyzet; RÉVÉSZ 2020, 63: 404. jegyzet. A Mesteri (Vas várm.)-Inta 18./2005. sír érméjének H8/CNH.I.11/U6 ellentmondásos meghatározását – ILON 2017, 151, 163: 3. táblázat – Kolonits László szíves levele nyomán javítottam.

⁴⁶ Arra Révész László is rámutatott, „hogy a telepek és temetők felhagyásának melyek lehettek az okai, a mikroregionális kutatásoktól remélhetünk valamilyen mértékű választ, esetlegesen megragadható tendenciák kimutatása révén. Az egyes temetők ugyanis erről semmit nem árulnak el.”: RÉVÉSZ 2020, 63.

⁴⁷ Révész László felvetésére – vö. 7. jegyzet – a KOVÁCS 2024-ben tértem ki.

⁴⁸ A levediai hazából hozottak vélt rozettás lószerszámok utánpótlásának megszűnésével példálózva: SZŐKE 1962, 18.

⁴⁹ DIENES 1964, 137–138.

⁵⁰ FODOR 1996, 30.

⁵¹ Az külön vizsgálat tárgya lehet, hogy van-e az ezredfordulót követő néhány évtizedben megásott, pénzkíséret nélküli fegyveres temetkezés, vö. a magyarhomorogi 103. sír, lásd 57. jegyzet.

sával lehetett kapcsolatban.⁵² Az ugyanis Dienes István nyomán közhellyé vált, hogy a magyarok „a zsákmányolt nemesfémeket – az ékszereket is – bezúzták, s ezek ötvöseik kezén alakultak át tárgyakká, díszítményekké, hogy rajtuk saját hitregéikkel értelmezhető óvó-védő jelképeiket, származásuk és rangjuk jelvényeit mintáztassák meg”.⁵³ Vagyis az ilyen nemesfém-utánpótlás megszűnése válthatta ki a méltóságjelvények és díszek eltűnését a sírokból, de nem feltétlenül, ám bizonyíthatatlanul a viseletből is. Azonban a másvilágképpel kapcsolatos változásnak is be kellett következnie, hiszen a fegyvereket, köztük a szablyákat és kardokat,⁵⁴ a vadászatban is nélkülözhetetlen íjkészletet,⁵⁵ valamint a lószerszámokat⁵⁶ folyamatosan használni kellett, s aligha lehet csupán gazdasági érveléssel magyarázni a részleges lovas temetkezések elmaradását.⁵⁷ Eltekintve a fenti mellékletek esetleges előfordulásától, összességében megállapítható, hogy a szállási temetőket váltó VII. típusú falusi temetők leletei, pontosabban a szállási temetőkben nyugvó szegény családtagok vagy szolgák hétköznapi köznépi jellegű mellékletegyüttese hozzáidomultak a folyamatosan használt I. és VI. típusú falusi temetők párhuzamos korú, elsősorban egyszerű, inkább bronz ékszerekből és ruhadíszekből álló leletanyagához. E megállapításnak az lehet a jelentősége, hogy kapcsolatot teremt a Jochen Giesler által mélyrehatóan rendszerezett 10–11. századi régészeti leletek két csoportja⁵⁸ között: a honfoglaló magyar leletanyag („altmagyarischer Fundstoff”) nem fejlődött át a magyarországi köznépi/Bijelo Brdo kultúrába, hanem a szállási temetőkkel együtt megszűnt,⁵⁹ míg a köznépi anyag a falusi temetőkben egységesülve, a magyar és több etnikumú elemekkel ötvöződve élt tovább a 11. században.⁶⁰

IRODALOM

- Az államalapítás 1999* Az államalapítás korának írott forrásai. Előszó, vál., szerk.: Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged 1999.
- ALMÁSI 1999 Szent Gellért püspök nagyobbik legendája. Ford., bev., jegyz.: ALMÁSI Tibor. In: *Az államalapítás 1999*, 408–430.

⁵² Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a zsákmányból és a kereskedelmi haszonból a szállási temetők fenntartói eleve igen eltérő módon részesülhettek, aminek következtében változó mennyiségű és minőségű felszerelést, továbbá érmét, azaz ruha- és lószerszámdíszet „nélkülözhetek” halotti melléklet céljára; elég összevetni a tiszabezdédi és eperjeskei, valamint a karosi temetők leletanyagát: vö. KOVÁCS 2013a, 574: Nr. 31, 570: Nr. 8, 571: Nr. 13–14.

⁵³ DIENES 1969, 119.

⁵⁴ Ezek eltűnésének tárgyalására vö. KOVÁCS 2024.

⁵⁵ Az agancs- vagy csontlemezbörítős íjmaradványok elenyésző mennyisége nem magyarázható az ezeket helyettesítő, de nyomtalanul elkorhadó egyszerű falécbörítős példányok feltételezett tömegével, mert ilyenek talán nem is voltak: BÍRÓ 2013, 208–210. A nyilak vashegyei és a nyíltegezék vas alkatrészei azonban nem pusztulhattak el nyom nélkül, mégis a ritka leletek közé tartoznak. A gyűjtésem terjedelmi okból nem volt felsorolható, ezért csak a magyarhorogói leletekre reagáló utalást mellékeltem, vö. KOVÁCS 2019, 471–475.

⁵⁶ Kengyel(pár), zabla, hevedercsat és érme: Deszk (Csongrád-Csanád várm.)-D. temető 26. sír: I. László; Sarkadkeresztúr (Békés várm.)-Csapháti legelő 117. sír: I. András-denár: KOVÁCS 2019, 476: 1735. jegyzet. A Kiszombor (Csongrád-Csanád várm.)-B. temető 217. sírjának érme volta kétséges: KÜRTI 2007, 110–111.

⁵⁷ A magyarhorogói temető I. István kori környezetében, a 103. sírban előkerült, egyetlen hiteles 11. századi lovas temetkezés a Kárpát-medencében: KOVÁCS 2019, 478–479. Egy újabb lehetséges, I. István-denáros női lovas sírról: KOVÁCS 2023.

⁵⁸ Vö. GIESLER 1981, 19–33, Tafel 53.

⁵⁹ Ez természetesen nem jelenthette a viselet és a felszerelés további használatának megszűnését a temető fenntartó falusi népesség életében.

⁶⁰ Általánosítva, hasonló módon, de a telepítéseket hangsúlyozva írta le a folyamatot: RÉVÉSZ 2021, 83–84.

- BALOGH 2016 BALOGH Csilla: Kora Árpád-kori szállási temető Makó-Igási-járandóban (Campsite burial ground from the Early Árpadian Age at Makó-Igási-járandó). In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Főszerk.: Kovács László – Révész László, szerk.: Bollók Ádám – Gergely Katalin – Kolozsi Barbara – Pető Zsuzsa – Szenthe Gergely. Budapest – Debrecen – Szeged 2016, 392–422.
- BÍRÓ 2013 BÍRÓ Ádám: *Fegyverek a 10–11. századi Kárpát-medencében. Fegyvertchnológiai és módszertani tanulmányok a honfoglaló magyarok íjairól és a déli importkardok kérdéskörében I–II*. ELTE BTK doktori disszertáció. Budapest 2013.
<http://doktori.btk.elte.hu/hist/biroadam/diss.pdf>.
- BOLLÓK 2022 BOLLÓK Ádám: Keresztény kapcsolatú régészeti emlékek a X. századi Kárpát-medencében. Három szempont az elemzéshez. In: *Istenek vándorútján. Vallások, hiedelmek a Kárpát-medencében és az eurázsiai háttér. Tanulmányok Voigt Vilmos tiszteletére*. Szerk.: Molnár Ádám. Budapest 2022, 349–384.
- BONFINI 1995 Antonio BONFINI: *A magyar történelem tizedei*. Ford.: Kulcsár Péter. Budapest 1995.
- BONFINIS 1936 Antonius de BONFINIS: *Rerum ungaricarum decades*. Ediderunt Fögel, József – Iványi, Béla – Juhász, László. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum – Saeculum XV (I–III: Lipsiae, IV: Budapest) II. Lipsiae 1936.
- CJH 1899 *Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici 1000–1895 I–II*. Szerk.: Márkus Dezső. Budapest 1899.
- COUPLAND 2018 COUPLAND, Simon: Les monnaies de France occidentale dans les sépultures hongroises. *Revue Numismatique* 175 (2018) 377–397.
<https://doi.org/10.3406/numi.2018.3427>
- COUPLAND – GIANAZZA 2015 COUPLAND, Simon – GIANAZZA, Luca: The context of the Szeged-Öthalom find: Carolingian coins in Hungarian graves and comparable coins in other contemporary hoards. In: Türk Attila – Lőrinczy Gábor – Marcsik Antónia: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez* (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung). Szerk.: Lőrinczy Gábor – Türk Attila. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 4. Budapest 2015, 301–324.
https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.4_03
- DIENES 1964 DIENES István: Szőke B., A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. *Régészeti Tanulmányok I. Bp., 1962.* – Fehér G. – Éry K. – Kralovánszky A., A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. Szerk.: Szőke B. *Régészeti Tanulmányok II. Bp. 1962.* Könyvismertetés. *Archaeologiai Értesítő* 91 (1964) 134–139.
- DIENES 1969 DIENES István: Megjegyzés Fettich Nándor válaszához. *Archaeologiai Értesítő* 6 (1969) 116–122.

- FODOR 1996 FODOR István: A gazdálkodás és társadalom változó képe. In: „Őseinket felhozád...” *A honfoglaló magyarság*. Kiállítási katalógus. Révész László, Wolf Mária és M. Nepper Ibolya közreműködésével szerk.: Fodor István. Budapest 1996, 27–30.
- FODOR 2015 FODOR István: Voltak-e a 10–12. században „szállási” temetők? (Were there „nomadic campsite cemeteries” in Hungary during the 10th–12th centuries?) *Archaeologiai Értesítő* 140 (2015) 287–295.
- GIESLER 1981 GIESLER, Jochen: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Praehistorische Zeitschrift* 56:1 (1981).
<https://doi.org/10.1515/prhz.1981.56.1.3>
- Honfoglalás kor 2013 *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész László – Wolf Mária. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről / Monographien des Archaeologischen Instituts der Universität Szeged / Monographs from the Archaeological Department of University of Szeged 3. Szeged 2013.
- ILON 2017 ILON Gábor: Szegény gazdagok? Megjegyzések a Mesterintapusztai Árpád-kori temető ezüstjeinek értéke kapcsán. *Savaria* 39 (2017) 149–168.
- Képes Krónika 1964 *Képes Krónika – Chronicon pictum I–II*. Bev.: Dercsényi Dezső, ford.: Geréb László. Budapest 1964.
- KMTL 1994 *Korai Magyar Történelmi Lexikon (9–14. század)*. Főszerk.: Kristó Gyula, szerk.: Engel Pál – Makk Ferenc. Budapest 1994.
- KOVÁCS 1985 KOVÁCS, László: Über die Datierung der Grabfunde des 10. Jahrhunderts in Ungarn anhand der Arbeit von J. Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37 (1985) 207–222.
- KOVÁCS 1988 KOVÁCS László: A magyar honfoglalás kori pénzleletek keltező értékéről (Über den datierenden Wert der ungarischen landnahmezeitlichen Münzfunde). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 25–26 (1988) 161–175.
- KOVÁCS 1997 KOVÁCS László: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érmetani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence Szent István és II. Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről* (Über die früh-arpadenzeitliche ungarische Münzprägung. Numismatische und archäologische Studien über die Münzen der Zwischenzeit der Regierung von Stephan I. der Heiligen bis zum Bela II. [1000–1141] im Karpatenbecken). *Varia Archaeologica Hungarica* 7. Budapest 1997.
- KOVÁCS 2011 KOVÁCS László: *A magyar kalandozások zsákmányáról* (Über die Beute der ungarischen Streifzüge). A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára. Budapest 2011.

- KOVÁCS 2013a KOVÁCS László: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. (Die landnahmezeitlichen und früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartiere und Dörfer mit Hinblick auf die Vorgeschichte. Ein Abriss). In: *Honfoglalás kor* 2013, 511–604.
- KOVÁCS 2013b KOVÁCS László: Érmeleletes kora Árpád-kori templom körüli temetőkről és templomukról a Magyar Királyságban (1000–1141). Függelék a kaukázusi hunok 7. századi megkereszteléséről (Über die früharpadenzeitlichen Kirchenfriedhöfe mit Münzbeigaben und ihre Kirchen im Ungarischen Königreich [1000–1141]. Anhang: Über die Bekehrung der kaukasischen Hunnen im 7. Jahrhundert). In: *Honfoglalás kor* 2013, 227–293.
- KOVÁCS 2015 KOVÁCS László: Kísérletek a Kárpát-medencei 10–11. századi magyar sír-, szórvány- és kincsleletek teljességre törekvő kiadására: leletkataszter, korpusz. *Századok* 149 (2015) 989–1037.
- KOVÁCS 2018 KOVÁCS László: Sertés-, tyúk- és libacsontok, tojások X. századi szállási és falusi temetőkben (Pig, hen and goose bones, eggs in the cemeteries of the 10th century szállás and villages). In: „Vadrózsából tündérsípöt csináltam.” *Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára / „To make a fairy’s whistle from a briar rose.” Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday.* Szerk.: L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin. Nyíregyháza 2018, 629–636.
- KOVÁCS 2019 KOVÁCS László: *Magyarhomorog-Kónya-domb 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temetője* (A 10th century cemetery belonging to a short-lived settlement and an 11th–12th century village cemetery, both located on Magyarhomorog-Kónya-domb). Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 12. Budapest – Szeged 2019.
- KOVÁCS 2021 KOVÁCS, László: Reflexionen auf die Abhandlung von Miklós Takács. *Antaeus* 37 (2021) 67–77.
https://doi.org/10.62149/Antaeus.37.2021_04
- KOVÁCS 2023 KOVÁCS László: Egy vélelmezett 11. századi érmés női lovas temetkezés: Szentés-Nagytőke, Jámborhalom A. sír (Csongrád-Csanád megye) (A presumed partial equestrian burial of a woman dated with money from the 11th century: Grave A. at Szentés-Nagytőke-Jámborhalom [Csongrád-Csanád county]). In: *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája, Budapest 2019. november 15–16. (29th Conference of Young Scholars on the Migration Period Budapest, November 15–16, 2019).* Szerk.: Türk Attila. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 24.2 = Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4.2. Budapest 2023, 513–524.
https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2023.4.2_18
- KOVÁCS 2024 KOVÁCS László: A 10. századi falusi temetőkről. *Jósa András Múzeum Évkönyve* 65 (2024) megjelenés alatt.

- KRISTÓ 1983 KRISTÓ Gyula: Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” történetéhez. In: Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest 1983, 93–131.
- KRISTÓ 1999 István törvénye. Ford., bev., jegyz.: KRISTÓ Gyula. In: *Az államalapítás 1999*, 46–77.
- KÜRTI 2007 KÜRTI Béla: Kiszombor X–XI. századi lelőhelyeiről. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 2006*. Szeged 2007, 103–120.
- LANGÓ 2010 LANGÓ Péter: A kora Árpád-kori temetők kutatása. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary)* I–II. Szerk: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Budapest 2010, I. 445–469.
- MAKK 2004 MAKK Ferenc: A vezéri törzsek szálláshelyei a 10. században. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk.: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Monumenta Historica Budapestinensia 14. Budapest 2004, 119–127.
- RÁCZ 2014 RÁCZ Tibor Ákos: Az Árpád-kori települési formák változásai és terminológiája (Changes in the Árpád Age settlement forms and the problems of terminology). *Studia Comitatus* (2014) 161–184, 268–269.
- RÁCZ 2019 RÁCZ Tibor Ákos: *A Pesti-síkság falvai a magyar honfoglalástól a 14. századig. Kerámiaművesség, lakóépítmények, települési formák* (Villages of the Pest Plain from the Hungarian conquest until the fourteenth century. Pottery, residential buildings, settlement forms). *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 13. Budapest 2019.
- RÉVÉSZ 1996 RÉVÉSZ László: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez* (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert). Szerk.: Fodor István – Veres László – Viga Gyula. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 2020 RÉVÉSZ László: *A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig* (Regional Features of the 10–11th Century Cemeteries from the Eastern Carpathians to the Danube). Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 13. Szeged – Budapest 2020.
- RÉVÉSZ 2021 RÉVÉSZ, László: Friedhöfe und Siedlungen im Karpatenbecken des 10.–11. Jahrhunderts: Einige Anmerkungen zur Abhandlung von Miklós Takács. *Antaeus* 37 (2021) 79–90.
https://doi.org/10.62149/Antaeus.37.2021_05
- SRH *Scriptores Rerum Hungaricarum Tempore Ducum Regumque Stirpis Arpadianae Gestarum* I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapest 1937.
- SZATMÁRI 2004 SZATMÁRI Imre: Középkori templomok kutatása Békés megyében (Die Erforschung mittelalterlicher Kirchen im Kom. Békés). *Archaeologiai Értesítő* 129 (2004) 195–213.
<https://doi.org/10.1556/ArchErt.129.2004.1-2.8>

- SZEGFŰ 1994a SZEGFŰ László: Levente. In: KMTL 1994, 408.
- SZEGFŰ 1994b SZEGFŰ László: pogánylázadás. In: KMTL 1994, 550–551.
- SZEGFŰ 1994c SZEGFŰ László: Vata. In: KMTL 1994, 721.
- SZEGFŰ 1994d SZEGFŰ László: Janus. In: KMTL 1994, 300.
- SZILÁGYI 1961 *Árpádkori törvények*. Latinból fordította: SZILÁGYI Loránd. Budapest 1961.
- SZŐKE 1956 SZŐKE, Béla: Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 2 (1956) 119–155.
- SZŐKE 1962 SZŐKE Béla: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Régészeti Tanulmányok 2. Budapest 1962.
- TAKÁCS 1994 TAKÁCS Miklós: Falu. In: KMTL 1994, 207–210.
- TAKÁCS 2021 TAKÁCS, Miklós: Einige siedlungsarchäologische Überlegungen zum Inhalt der Begriffe „Dorf“ und „Weiler“ im Kontext des Karpatenbeckens des 10.–11. Jahrhunderts – Zur Gräberfeldtypologie von László Kovács. *Antaeus* 37 (2021) 43–65.
https://doi.org/10.62149/Antaeus.37.2021_03
- ZÁVODSZKY 1904 ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Függelék: *A törvények szövege*. Budapest 1904 (reprint: Pápa 2002).

ON 10TH-CENTURY CEMETERIES IN HUNGARY BELONGING TO SHORT-LIVED SETTLEMENTS

László Kovács

In a study he published in 2013,⁶¹ the author proposed the sorting of cemeteries from the 9th/10th century to the 12th century into eight different types (types I–VIII). In the present study, he builds on this work, giving a detailed analysis of one of these types. Around the year 1000, communities with cemeteries of short-lived settlements (type IV) in use for a few decades and yielding finds characteristic of the conquering Hungarians abandoned these cemeteries, and may have opened exclusively type-VII pagan village cemeteries linked to their next places of residence. With this change, assemblages linked to the conquering Hungarians of the 9th century now longer appear in cemeteries. Similarly, around the year 1000 village (type-V) cemeteries used solely in the 10th century were abandoned; having moved elsewhere likewise, those maintaining them may have opened type-VII village cemeteries. From this time on, village cemeteries of different origins (types I, IIIa, VI) and type-VII ones exhibit largely uniform grave goods, mainly hoop-type jewellery, prior to the appearance of cemeteries around churches (type VIII), which became the only type from the late 11th century onwards.

⁶¹ KOVÁCS 2013.

BENKŐ ELEK, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének kutatóprofesszora 2024 augusztusában tölti be 70. életévét. Benkő Elek tudományos tevékenységét mindenkor az igényesség, a sokoldalú érdeklődés és a friss irányzatok megismerésére, az eredmények összegzésére való törekvés jellemzi, szemléletét jól tükrözik Madách Imrének a kötet mottójául választott szavai. A jeles alkalomból barátai, kollégái, tisztelői e tanulmánykötettel köszöntik az ünnepeltet.

ELEK BENKŐ, a full member of the Hungarian Academy of Sciences and a research professor at the Institute of Archaeology of the HUN-REN Research Centre for the Humanities, is set to celebrate his seventieth birthday in August 2024. His scientific work has at all times been characterised by intellectual rigour, wide-ranging interests, a desire to learn about new lines of enquiry, and efforts to summarise findings. Elek Benkő's approach is well reflected in the words of Imre Madách chosen as the motto of this book. This volume of studies has been made for him by friends, colleagues, and admirers, to celebrate the special occasion his birthday will represent.

HUN
REN

BÖLCSEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

MTA
Kiváló Kutatóhely

MTA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ARCHAEOLINGUA

